

Kirkko, valtio ja SDP

JOHDANTO

Kirkon ja valtion suhteita koskeva keskustelu nousi toukokuun lopussa 2012 hieman yllättäen Helsingissä järjestetyn Suomen Sosialidemokratian Puolueen 43. puoluekokouksen viimeiseksi pääkeskustelunaiheeksi. Taustalla oli puolueen nuorisoliiton aloite, jossa vaadittiin SDP:ltä toimia, jotta Suomen evankelisluterilaisen ja Suomen ortodoksisen kirkon siteet valtioon katkaistaisiin. SDP:n puoluehallitus, jonka voidaan katsoa edustavan niin sanottua puoluejohdon kantaa, oli omassa vastauksessaan aloitteeseen todennut, ettei se anna aihetta toimenpiteisiin. Osalla kokousedustajista oli kuitenkin asiasta eriävä näkemys. Kokouksen alkuperäinen päättymisaika oli jo ohitettu ja lauantai-iltapäivä pitkällä, kun kirkko ja valtio -kysymyksestä nousi kokouksessa vilkas keskustelu. Asiakysymysten ohella mielipiteitä jakoi se, oliko vajaalukuisella kokouksella toimivaltaa jatkaa aloitteiden käsittelyä – suuri osa maakuntien edustajista kun oli aikataulun venymisen vuoksi joutunut jo lähtemään kotimatalle. Keskustelu alkoi junnata paikallaan ja lopulta kokous päätettiin keskeyttää neuvottelutauon ajaksi, minkä jälkeen edellisenä päivänä valittu uusi puoluesihteeri Reijo Paananen ehdotti, että jäljellä

olevat kysymykset siirrettäisiin puoluevaltuuston päätettäväksi. Paananen myös ehdotti, että kirkon ja valtion erottamiskysymyksen osalta SDP teettäisi puoluevaltuustolle oman selvityksen. Ehdotus sai paikalla olleiden edustajien enemmistön tuen ja asian käsittely voitiin sillä erää päättää. Kotimaa24-uutissivustolle marraskuussa 2012 antamassaan lausunnossa Paananen arvioi, että selvityksen on määrä valmistua syksyllä 2013.¹

Sosialidemokraattiset opiskelijat vetosivat keskustelua herättäneessä aloitteessaan vuonna 1903 pidetyn sosialidemokraattisen puolueen perustamiskokouksen, eli niin sanotun Forssan kokouksen, hyväksymään periaateohjelmaan jonka yhdessä kohdassa vaadittiin uskonnon julistamista yksityisasiaksi ja kirkon erottamista valtiosta.² Forssan kokouksesta laadittu pöytäkirja kertoo, että kysymys

---

1 Yle.fi 26.5.2012 ”SDP teettää selvityksen kirkon erottamisesta valtiosta”; Kotimaa24.fi 26.11.2012 ”Sdp:n kirkkoselvitys valmistuu vuoden kuluttua”.

2 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1903: keskustelut ja päätökset, 163–164; TYAR 329.5 SDP Aloitteet 43. puoluekokoukselle 2012, 165.

kirkon ja valtion suhteista oli jo tuolloin, kuten yli sata vuotta myöhemminkin, yksi ”suurempaa erimielisyyttä” aiheuttaneista asioista.³

Kirkko ja valtio -kysymyksen tiedetään olleen SDP:ssä pinnalla myös vuosien 1903 ja 2012 välillä, vaikka aihetta ei ole erityisesti tutkittu. SDP:n ja kirkon suhteita on tietyiltä ajanjaksoilta tarkasteltu, mutta kokonaisselvitys aiheesta puuttuu. Tässä on syytä nostaa esille vuonna 1990 ilmestynyt Hannu Soikkasen artikkeli ”Sosialidemokraattisen työväenliikkeen ja kirkon suhteiden kehitys 1950-luvulla”, Jussi Pikkusaaren Oulun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa toukokuussa 1998 tarkastettu väitöskirja *Sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuristaistelussa*, Helsingin yliopistossa vuonna 2007 hyväksytty Joni Penkarin kirkkohistorian pro gradu -tutkielma *Ei täällä enää pappia uskota: Parlamentaarinen sosialidemokratia ja evankelisluterilainen kirkko 1918–1927* sekä vuonna 2008 hyväksytty Joonas Mäkisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma *Sivustaseuraajasta kansankirkon toimijaksi: SDP:n kirkkopoliittikka vuosina 1977–1987*.

Tämän artikkelin päämääränä on selvittää, miten ja missä määrin SDP:n puoluekokouksissa on vuodesta 1903 käsitelty kirkon ja valtion suhteita. Päälähteenä ovat puoluekokouspöytäkirjat. Niistä ilmenee, että kirkko ja valtio -kysymys on yleensä tullut puoluekokousten asialistalle yhden tai välillä useammankin SDP:n piirissä toimivan yhdistyksen tekemän kokousaloitteen pohjalta. Kokonaisuuden kannalta on huomioitava, että kirkkokysymys on kokouksissa ollut yksi asia muiden joukossa. Aloitteita on usein ollut monta sataa koskien yhteiskunnallisia teemoja päivähoidosta ydinvoimaan ja miltei kaikkea siltä väliltä. Käytäntö on ollut, että puolueen johdon näkökulmaa edustanut puoluetoimikunta, vuodesta 1993 puoluehallitus, on laatinut aloitteisiin etukäteen vastaukset. Kokous on hyväksynyt ne joko sellaisenaan tai kokoustyöskentelyssä, jossa on otettu huomioon enemmistön kannatuksen saaneet muutosesitykset.

SDP:n puoluekokouskannanottojen ohella tässä artikkelissa seurataan myös kirkon ja valtion suhteiden yleistä kehitystä Suomessa sekä SDP:n kirkkopoliittikan muita keskeisiä käännteitä. Vaikka puoluekokous on SDP:n ylin päättävä elin, käytän-

nön tasolla puolueen puheenjohtajien, ministerien ja eduskuntaryhmän mielipiteillä on ollut merkittävä painoarvo puolueen linjaan myös kirkko ja valtio -kysymyksessä. Näiden tahojen kannanotoista pyrin nostamaan esille keskeisimpiä näkökulmia.

KIRKON JA VALTION SUHTEET USKONPUHDISTUKSESTA 1800-LUVULLE

Kirkon ja valtion suhteiden historiallinen tausta Suomessa ulottuu aina 1100-luvun alkupuolelle, jolloin kristinusko levisi vaiheittain maahamme. Ennen uskonpuhdistusta Suomen hiippakunta kuului Uppsalan kirkkoprovinsiin ja roomalaiskatoliseen kirkkoon. Paavi nimitti piispat, jotka olivat Ruotsin valtakunnassa myös merkittäviä maallisia vallankäyttäjiä. Uskonpuhdistus katkaisi 1500-luvulla yhteyden Roomaan. Muutoksen seurauksena kirkko menetti sekä asemansa että omaisuutensa ja päätyi valtiovallan tiukkaan holhoukseen. Kuningas nimitti piispat ja kirkkolaki liitettiin osaksi valtakunnan yleistä lainsäädäntöä. Uskonnonvapauden käsite oli vielä tuntematon, mikä merkitsi, että luterilaisen kirkon jäsenyys oli kaikille pakollinen. Kun Suomi liitettiin Venäjän keisarikuntaan vuonna 1809 autonomisena suuriruhtinaskuntana, Ruotsin kirkkolaki jäi voimaan ja kuninkaan kirkollinen valta siirtyi Venäjän ortodoksiselle tsaarille.⁴

Luterilaisen kirkon johdolla oli 1800-luvun alussa merkittävä rooli siinä, että Ruotsille tappiollisen sodan jälkeen Suomi taipui Venäjän alaisuuteen uusien vallanpitäjien näkökulmasta verraten ongelmattomasti. Ajan kuluessa kirkon asema ortodoksisen tsaarin alaisuudessa alkoi kuitenkin herättää yhä enemmän tyytymättömyyttä, ja pitkän valmistelun seurauksena Suomen suuriruhtinaskunnassa vallalla olleen valtionkirkkojärjestelmän asteittainen purkaminen aloitettiin vuonna 1870 voimaan astuneella kirkkolailalla. Sen myötä kirkon ylimmäksi päättäväksi elimeksi tuli kirkolliskokous, joka sai tehdä kirkon hallintoa koskevista kysymyksistä itsenäisesti aloitteita. Nämä aloitteet ensin valtiopäivät ja lopulta tsaari saattoi sellaisenaan joko vahvistaa tai hylätä. Kirkon itsenäisyyttä korosti se, että kirkolliskokous sai itsenäisesti hyväksyä keskeiset kirkon oppiin liittyvät kirjat, kuten raamatunkäännöksen, virsikirjan ja katekismuksen. Pääpiirteiltään

valtionkirkkojärjestelmä säilyi kuitenkin ennallaan, sillä kirkolle ei vielä luotu omaa keskushallintoa, vaan keisari ja hänen asettamansa senaatin talousosasto (nykyinen opetusministeriö) käytti edelleen ratkaisevaa valtaa monissa kirkon asioissa. Myös uskontopakko jäi voimaan, sillä vuoden 1889 eriuskoslaki mahdollisti vain liittymisen protestanttisiin vähemmistökirkkoihin.⁵

FORSSASTA VUODEN 1918 SOTAAN

Uuden vuosisadan alun poliittiset ja yhteiskunnalliset kuohuntavuodet eivät tuoneet kirkon asemaan Suomessa uusia merkittäviä muutoksia. Ainoastaan pakollinen ehtoollisella käynti ennen avioliittoon vihkimistä poistui vuonna 1910 ja siviilivihkiminen tuli mahdolliseksi vuonna 1918. Muutosten hitaudesta huolimatta kirkon ja valtion erottamista koskeva kysymys nousi Venäjän vallan lopulla SDP:n puoluekokouksissa esille vain harvakseltaan. Oulussa vuonna 1906 kysymystä ei haluttu ottaa vaaliohjelmaan, koska sen pelättiin laskevan kannatusta seurakuntaväen parissa. Yleisesti ottaen kirkon ja sosialidemokraattien välit pysyivät kuitenkin kireinä. Kirkon vanhoilliselta johdolta ei löytynyt ymmärrystä työväenliikkeen poliittisille tavoitteille ja SDP:n eduskuntaryhmässä kirkon ja valtion ero-tavoite pysyi asialistalla.⁶

Syksyyn 1917 tultaessa Suomen yhteiskunnallinen tilanne kärjistyi Venäjällä tapahtuneen vallankumouksen edesauttamana punaisten ja valkoisten väkivaltaisen yhteentulon partaalle. Maan itsenäistyminen joulukuussa 1917 ei jännitystä laskenut. Sisällissodan aikana kirkko asetui valkoiselle puolelle, mikä johti pitkään ja vaikeasti parannettavaan välirikoon työväenliikkeen kanssa. Väkivallanteot rintaman molemmin puolin ja kirkon roolin korostuminen sekä punaisten että valkoisten sotapropagandassa syvensivät epäluottamusta. Punaisen puolen kirkkoa kohtaan kokemaa pettymystä lisäsi se, että sodan päättymisen jälkeen papisto piti enimmäkseen kapinaan osallistuneiden rankaisemista oikeutettuna ja suhtautui punavankien armahtamiseen kielteisesti.⁷ Normaalioloihin palattiin vähitellen. Syksyllä 1918 sotatoimista sivussa olleet SDP:n puoluejohdon jäsenet käynnistivät Väinö Tannerin johdolla toiminnan uudelleen. Syvää epäluottamus-

ta kirkon suuntaan kuvaa se, että ensimmäisessä sisällissodan jälkeen pidetyssä puoluekokouksessa joulukuussa 1918 kokousedustaja Anton Kotonen ilmaisi tyytyväisyytensä kokouksen onnistumisesta toteamalla, että arkipiispa Gustav Johanssonin ”riemunsa hetkellä” lausuma ennustus sosialidemokratian kuolemasta oli osoittautunut vääräksi profetiaksi.⁸

USKONNONVAPAUSLAIN VAIKUTUKSET

Sisällissodan suuresta uhrimäärästä huolimatta itsenäisen Suomen ensimmäiset eduskuntavaalit järjestettiin maaliskuussa 1919. Vaaleissa suurimman kannatuksen saivat sosialidemokraatit. Uskontokysymyksen osalta uuden eduskunnan kesällä 1919 hyväksymä Suomen hallitusmuoto perustui valtiovallan tunnustuksellisen puolueettomuuden periaatteeseen, vaikka luterilaisen ja samalla jäsenmäärältään huomattavasti pienemmän ortodoksisen kirkon erityisasema kirjattiin maan perustuslakiin, mikä merkitsi, että näiden kahden kirkon Venäjän vallan aikainen julkisoikeudellinen asema säilyi myös itsenäisessä Suomessa. Hallitusmuoto takasi kuitenkin kaikille kansalaisille yhtäläiset kansalaisoikeudet ja -velvollisuudet riippumatta siitä, kuuluivatko he johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan vai eivät. Koska lähtökohtana oli uskonnonvapaus ja valtion tunnustuksettomuus, kirkon erityisasemaa ei lopulta kirjattu hallitusmuotoon sosialidemokraattien ja keskiryhmien vastustuksen vuoksi. Myönnytys oli enemmän periaatteellinen,

3 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1903 liite B: ohjelmakysymys, 45.

4 Heininen & Heikkilä 1996, 11–18, 160–164; Kääriäinen 2011, 156–157.

5 Vuorela 1980, 343–349; Heininen & Heikkilä 1996, 184–185; Kääriäinen 2011, 156–157.

6 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1906: Keskustelua menettelytavasta, 246; TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1909: menettelytapakysymys, 86, nuorisoliittokysymys, 225. Kirkon ja työväenliikkeen suhteista kyseisenä aikana ks. Soikkanen 1961, 295–311; Pikkusaari 1998, 90–97, 143–144.

7 Jalovaara 2007, 33–34.

8 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1918: kokouksen lopettaminen, 136.

sillä kirkkolainsäätämisyjärjestys ja luterilaisen kirkon oikeudellinen erityisasema tulivat lakiin. Tätä perusteltiin historiallisen perinteen ohella sillä, että kirkkoon kuului kansan suuri enemmistö. Tämä oli ainut mahdollinen asiantila, sillä uskonnonvapauslakia ei vielä ollut. Ruotsin vallan aikaista traditiota seurattiin siten, että nyt Venäjän tsaarin oikeus nimittää piispat siirtyi Suomen tasavallan presidentille.⁹

SDP:n piirissä muutoksia ei pidetty kaikilta osin riittävinä, ja kirkkokysymys nousi jälleen esille keväällä 1922 puoluekokouksessa. Puoluetoimikunta totesi vastauksessaan kirkon ja valtion eroa koskeneeseen aloitteeseen, että se oli puolueen ohjelman mukainen ja sen saavuttamiseen tuli edelleen pyrkiä. Samalla kuitenkin todettiin, että asia oli monimutkainen ja vaati lainsäädännön ja taloudellisten kysymysten perusteellista selvittelyä.¹⁰

Vuoden 1923 uskonnonvapauslain myötä sekä evankelisluterilaisen että ortodoksisen kirkon jäsenyydestä saattoi erota ilman pakkoa liittyä toiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan. Sosialidemokratian eduskuntaryhmässä uutta lakia pidettiin siedettävänä, vaikka SDP:n edustajat olivat olleet valmiit laskemaan kirkosta eroamisen ikärajaa kahdeksastatoista kuuteentoista vuoteen ja sallimaan kirjallisen eroilmoituksen henkilökohtaisen käynnin sijaan. Lainmuutos ei johtanut ennakoituun suureen kirkosta eroamisaltoon, vaan seuraavan seitsemän vuoden aikana evankelisluterilaisesta kirkosta lähti ainoastaan 52 000 jäsentä. Suomen väkiluku oli vastaavana aikana reilu kolme miljoonaa, joten tämä osoittaa, etteivät kolmenkymmenen prosentin tuntumassa saman aikakauden eduskunnanvaaleissa kannatuksensa pitäneen SDP:n äänestäjät eronneet merkittävässä määrin kirkosta. Myös monet SDP:n keskeiset vaikuttajat, Väinö Tanneria ja eräitä muita poikkeuksia lukuun ottamatta, pysyivät kirkon jäseninä. Tämä antaa ymmärtää, että kirkon jäsenyys oli heille SDP:n kirkon yhteiskunnalliseen rooliin kohdistamasta kritiikistä huolimatta henkilökohtaisesti ilmeisen merkittävä asia.¹¹

Uskonnonvapauden toteutumisesta huolimatta kysymys kirkon ja valtion suhteista oli keskeisesti esillä Helsingissä vuonna 1926 kokoontuneen SDP:n puoluekokouksen hyväksymässä Kasvatus-

ja sivistysohjelmassa. Ohjelmassa toistettiin Forssan kokouksen vaatimus kirkon ja valtion erottamisesta. Kolme vuotta aiemmin voimaan astuneen uskonnonvapauslain tasoa ei pidetty riittävänä, vaan valtion toivottiin suhtautuvan puolueettomasti kaikkii uskonnollisiin yhdyskuntiin. Pohjatekstissä olleesta hautausmaiden kunnallistamisen vaatimuksesta kuitenkin luovuttiin. Kokousedustaja Väinö Kivisalo totesi, että ”hautausmaita ei saada kirkolta pois ilman vallankumousta ja sitä varten ei Suomen kansa vallankumoukseenkaan ryhdy.” Kolme vuotta myöhemmin SDP:n kansanedustajaksi valittu Kivisalo perusteli kantaansa myös sillä, että ”sopimattomalla esiintymisellä uskontokysymyksessä on suuresti vahingoitettu puolueen asiaa”.¹²

Kulttuuriohjelman hyväksymisen jälkeen kirkko ja valtio -kysymys käytännössä katosi kahdeksikymmeneksi vuodeksi SDP:n puoluekokousten asialistoilta. Syytä tähän lienee kuitenkin etsittävä muualta kuin sosialidemokraattisen puolueen ja kirkon välien merkittävästä lämpenemisestä, sillä papiston näkyvä osallistuminen Lapuan liikkeen ja Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) toimintaan ei ollut omiaan lisäämään SDP:n vaikuttajien luotamusta kirkollisia toimijoita kohtaan. Tarvittaisiin tarkempaa tutkimusta selvittämään, oliko kirkon ylimmän johdon puuttumisella Mäntsälän kapinaan vuonna 1932 ja myöhemmin sen kriittisyydellä IKL:n toimintaa kohtaan kuitenkin vaikutusta siihen, että kirkon vaikutusvallassa valtioon nähtiin myös positiivisia puolia.¹³

SOTA JA SDP:N KIRKKOPOLITIikka

Suomen selviytymistä itsenäisenä valtiona läpi toisen maailmansodan koettelemusten edesauttoi merkittävästi se, että viimeisinä 1930-luvun lopun rauhan vuosina oikeistoradikalismi menetti kannatustaan ja parlamentaarisen demokratian kannatus kansan parissa vahvistui. Maalaisliiton ja SDP:n vuonna 1937 aloittama hallitusyhteistyö oli myös omiaan kuroma umpeen vuoden 1918 haavoja. Äärimmäiseen kokeeseen kansallinen yhtenäisyys joutui marraskuussa 1939 alkaneen talvisodan myötä. Sodan aikana kirkon ajamat uskonnollis-äänmaalliset arvot tulivat aiempaa laajemmin myös työväestöön kuuluvien kansanosien arvostuksen

kohteeksi. Valkoisen Suomen kirkko otti merkittävän askelen kohti kansankirkkoa, mikä omalta osaltaan tarjosi mahdollisuuksia kirkon ja poliittisen työväenliikkeen suhteiden myönteiselle kehitykselle sodan jälkeen.¹⁴

Merkittävä foorumi kirkon ja sosialidemokraattien nuoremman polven vaikuttajien vuoropuhelulle oli kesällä 1940 perustettu Suomen Aseveljien Liitto. Jatkosodan aikana syksyllä 1942 Aseveljien Liiton alaisuuteen perustettiin sotilasppien yhdistys Asevelipapit ry. Yhteistyöneuvottelujen aikana kirkossa sodan jälkeen johtotehtäviin nousseet nuoret teologit tutustuivat SDP:n tuleviin vaikuttajiin kuten Väinö Leskiseen ja Unto Varjoseen.¹⁵

KOMMUNISMIN PELKO LÄHENTÄÄ KIRKKOA JA SOSIALIDEMOKRAATTEJA

Toisen maailmansodan jälkeen seurannut Suomen ulkopoliittisen aseman muutos vei suomalaisen yhteiskunnan 1940-luvun lopulla suuren sisäpoliittisen kuohunnan tilaan. Ääriivasemmiston toiminnan laillistaminen välirauhan myötä ja sitä seurannut Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) vaalivoitto kevään 1945 eduskuntavaaleissa uudisti kertaheitolla eduskunnan voimasuhteet. SKDL:n nousu oli haaste erityisesti SDP:lle, joka oli 1930-luvun alussa tapahtuneen kommunistien toiminnan kieltämisen jälkeen käytännössä ollut eduskunnan ainoa vasemmistopuolue. Taistelu työväenliikkeen hallinnasta levisi myös ammattiyhdistysliikkeen.¹⁶

Sodan päättymisen jälkeen ääriivasemmiston haastamaksi joutui myös luterilainen kirkko, jonka nationalistiselle arvomaailmalle ei ollut entisen lailla tilaa, kun suhteita Neuvostoliittoon oli rakennettava uudelle pohjalle. Erityisesti SKDL:ää edustaneen Johan Helon nimittäminen kirkkoasioista vastaavaksi opetusministeriksi herätti kirkon vaikuttajissa runsaasti epävarmuutta. Kansandemokraatit eivät olleet unohtaneet monien kirkonmiesten yhteyksiä poliittiseen oikeistoon ja he pyrkivät valtaan päästyään kaventamaan kirkon yhteiskunnallista asemaa vaatimalla äänekkäästi kirkon ja valtion erottamista.¹⁷

Yhteinen kommunismin uhka oli omiaan edesauttamaan kirkon ja sosialidemokraattien suhteiden lähenemistä sodan jälkeen. Vuoden 1945

eduskuntavaaleissa SDP:n ryhmään tuli useita edustajia, jotka olivat toimineet Kristillisen Työväen Liiton piirissä. Keväällä 1946 kirkollisesti aktiiviset sosialidemokraatit päättivät pohjoismaisten esikuvien mukaisesti perustaa Suomeen Kristillisten Sosialidemokraattien Liiton. Sen kantavia voimia alkuvaiheessa olivat SDP:n eduskuntaryhmän puheenjohtaja Alpo Lumme ja kansanedustaja Väinö Kivisalo, josta tuli liiton ensimmäinen puheenjohtaja. Järjestön ensimmäiseen liittotoimikuntaan kuului myös SDP:n puoluesihteeriksi Väinö Leskinen, joka tosin erosi tehtävästään jo vuoden 1947 lopulla ”elämäntapojensa” vuoksi. Kristillisten sosialidemokraattien poliittisen painoarvon uudessa tilanteessa ymmärsi Leskisen ohella myös asevelisolistien kärkinimiin lukeutunut Unto Varjonen, joka rohkaisti Väinö Kivisaloa tekemään vuoden 1946 puoluekokoukselle ehdotuksen puolueen linjan muuttamisesta kirkko ja valtio -kysymyksessä.¹⁸

Kivisalo perusteli kokouksessa muutostarvetta sillä, että erovaatimus vieraannutti monia potentiaalisia kannattajia puolueesta. Hän myös näki, ettei ollut mielekästä vaatia kirkon, johon kuului kansan suuri enemmistö, täydellistä erottamista valtiosta. Kivisalo korosti, että jos ero toteutettaisiin, työväestö menettäisi mahdollisuutensa vaikuttaa kirkon asioihin. Kivisalo painotti olevansa liikkeellä puoluejohdon tukemana tiedostaen, että jos ehdotus hylätään, SDP:n uusi kirkkomyönteisyys tulkittaisiin äkkiä peläksi teatteriksi. Kivisaloon välittämät puoluejohdon terveiset olivat ilmeisesti sen verran

9 Heininen & Heikkilä 1996, 225; Pikkusaari 1998, 130; Seppo 2003, 40–41.

10 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1922: Valtion ja kirkon suhteiden järjestämisestä ja opetuslaitoksen uusimisesta, 92.

11 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1922: Sosialidemokraattien eduskuntaryhmän toiminnasta vuosien 1920 ja 1921 valtiopäivillä, 46; Seppo 1977, 71–72; Pikkusaari 1998, 131–132, 349–351; Penkari 2007, 71–77.

12 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1926: Kasvatus- ja sivistysohjelma, 79–80, 90–91.

13 Heinonen 1977, 86–91.

14 Jalovaara 2007, 35–36.

15 Jalovaara 2007, 37.

16 Majander 2004, 66–72.

17 Jalovaara 2007, 37–38.

18 Honka-Hallila 2003, 27–31.

ponnekkaita, ettei keskustelua asiasta syntynyt ja asia siirrettiin suoraan menettelytapavaliokuntaan. Sen esityksen pohjalta sali hyväksyi – jälleen keskusteluita – päätöslauselman: ”Kirkon ja valtion suhteet on järjestettävä kansanvaltaisuuden ja oikeudenmukaisuuden ja uskonnonvapauden periaatteita vastaaviksi. Uskonnon opetus kouluissa on järjestettävä samojen periaatteiden mukaisesti ja siinä on erikoisesti korostettava kristinuskon eettisiä ja sosiaalisia perusteita.”¹⁹

Ajanmerkki oli myös se, että vuoden 1948 eduskuntavaaleissa pappeja oli ensimmäistä kertaa SDP:n ehdokkaina. Yksi viidestä, Loimaan evankelisen kansanopiston johtaja Pentti Niemi, myös valittiin kansanedustajaksi. Vaikka SDP:n kirkkopoliittista linjaa oli tarkastettu vuoden 1946 puoluekokouksessa, kirkon ja valtion erovaatimuksen sisältävä Forssan ohjelma oli yhä voimassa. Näin ollen, kun vuoden 1949 puoluekokouksen tavoitteena oli hyväksyä SDP:lle uusi periaateohjelma, ”uskontokysymyksen” käsittelylle oli kokouksessa varattu oma kohta. Siinä Väinö Kivisalo esitteli Kristillisten sosialidemokraattien ehdotuksen periaateohjelman kirkon ja valtion suhteita koskevan kohdan muuttamisesta. Ehdotuksessa perusteltiin muutostarvetta sillä, että Forssan ohjelman hyväksymisen jälkeen uskonnonvapaus oli 1920-luvun alussa tosiasialisesti toteutunut, eikä kirkon ja valtion suhteista enää aiheutunut entisenlaisia ongelmia.²⁰

Periaateohjelman kirkkokohdan muuttamisella oli puoluejohdon tuki. Asian epätavallista luonnetta kuvasti kuitenkin se, että kokouksen puheenjohtajana toiminut Lauritsalan kauppalanjohtaja Toivo Mansner toi käsittelyn aluksi julki toiveen, ettei ”asiasta viritettäisi keskustelua, vaan toveri Kivisalon lausunnon perusteella esitys hyväksyttäisiin”. Kivisalo perusteli ehdotusta pitkälti samoilla näkökohdilla kuin kolme vuotta aiemminkin. Lisäksi hän totesi, että kirkon piirissä asenne SDP:een oli muuttunut edellisen puoluekokouksen kannanoton jälkeen myönteisemmäksi. Asian taustalla oleva laajempi poliittinen näkökulma tuli Kivisalon puheenvuorosta selvästi ilmi:

Puolueemme on uhanalaisessa asemassa. Sen päännoksi fasistiset ja kommunistiset piirit hiovat jatkuvasti

aseitaan. Puolustautuakseen ja pystyäkseen yhteiskuntaelämään uudistamaan puolueemme tarvitsee paljon ystäviä. Puolueemme ympärille on koetettava luoda tiivis ja sille myötämielinen ihmisten vyöhyke. Sitä vastoin tämän päätöslauselman hylkääminen vaikuttaisi perin vahingollisesti. Meillä ei ole varaa ajaa takaisin taantumusporvarien vaikutuspiiriin niitä kristillisiä aineksia, jotka nyt parhaillaan ovat sieltä vapautumassa ja osaksi jo vapautuneetkin.²¹

Tiivistettynä sanoma oli, että sodanjälkeisessä poliittisessa tilanteessa kirkko oli hyvä liittolainen taistelussa ääriivasemmistoa vastaan. Kommunismien vaaraan vetoamisesta huolimatta pyrkimys rajoittaa keskustelua ei tällä kertaa onnistunut aivan yhtä hyvin kuin kolme vuotta aiemmin. Vaikka Väinö Leskinen antoi esitykselle tukensa ja ilmoitti samalla, että puoluetuimikunta oli juuri päättänyt tukea kristillisiä sosialidemokraatteja 200 000 markalla (vastaa 7888 euroa vuonna 2011), puhujakorokkeelle pääsi myös muutama SDP:n uuteen kirkkopoliittikkaan varautuneemmin suhtautunut kokousedustaja. Puhetta johtanut Toivo Mansner tulkitsi kuitenkin varsin pian, että ”kokouksen ajan jouduttamiseksi on tarpeetonta toistaa kovin paljon samoja ajatuksia”. Koska kukaan ei ollut vastustanut Kivisalon esitystä kirkon ja valtion erottamiskohdan poistosta, se voitiin näin hyväksyä.²² Tielle tuli kuitenkin sikäli este, ettei uudesta periaateohjelmasta päästy muilta osin sopuun. Kokous päätti näin jättää Forssan ohjelman voimaan ja asettaa toimikunnan valmistelemaan periaateohjelmaluonnosta seuraavalle puoluekokoukselle.²³

KIRKKOPOLIITIKKA JÄÄ TAKA-ALALLE SDP:N HAKIESSA PAIKKAANSA KEKKOSEN SUOMESSA

SDP:n puoluekokousten 1940-luvun lopun päätöksistä huolimatta kirkon yhteiskunnallisen aseman arvostelu ei puolueen piirissä tyystin loppunut. SDP:n eduskuntaryhmässä ilmeni 1950-luvun puolivälissä kannatusta jopa kirkon ja valtion suhteiden kokonaisuusvetyksen laatukselle. Nykypäivän näkökulmasta vähämerkitykselliseltä vaikuttavasta asiasta, suhtautumisesta rukouspäivien huvikieltoon, tuli kuitenkin 1950-luvun keskustelun keskeinen

periaatekysymys. Huvikieltomääräysten kumoamisyritykset henkilöityivät SDP:ssä kansanedustaja Varma K. Turusen persoonaan. Turunen toi toistuvasti eduskunnan käsiteltäväksi aloitteen huvikielton poistamisesta. Kirkon johto ei tuolloin pitänyt muutosta tarpeellisena, ja kerta toisensa jälkeen sen näkökulmaa ymmärtäneet kansanedustajat auttoivat torjumaan Turusen esitykset.²⁴

Tyytymättömyydestä huolimatta vuonna 1949 tehdyt kirkko ja valtio -linjaukset näkyivät, kun SDP hyväksyi vuoden 1952 puoluekokouksessa Forssan ohjelman tilalle uuden periaateohjelman. Ohjelmassa ainut viittaus kirkkoon oli vaatimus uskonnonvapauden turvaamisesta myös tulevaisuudessa kansalaisten muiden perusoikeuksien ohella. Valmistelutyötä johtanut kirkosta eronnut opetusministeri Reino Oittinen totesi ohjelmaa esitellessään, että suhde kirkkoon oli yksi asioista, josta ”voitiin myöhemmin laadittavissa yksityiskohtaisissa menettelytapaohjelmissa lausua se, mitä kenties jo nyt toivottaisiin periaateohjelmaan otettavaksi”. Kirkkokysymyksen sijaan periaateohjelman kärki oli nyt suunnattu kommunistien suuntaan, sillä kansalaisvapauksia ja oikeuksia painottava ohjelma oli selkeästi tarkoitettu eräänlaiseksi peilikuvaksi kansandemokraattisesta yhteiskuntajärjestyksestä.²⁵

Kommunismien haasteen ohella hajaannus omissa riveissä muodostui SDP:lle 1950-luvulla todelliseksi ongelmaksi. Hyvin pian uuden periaateohjelman hyväksymisen jälkeen puolueen yhtenäisyys alkoi rakoilla puheenjohtaja Emil Skogin nimeä kantaneiden ”skogilaisten” ja puoluesihteerin Väinö Leskisen mukaan nimettyjen ”leskisläisten” eristäytyessä selvemmin omiin leireihinsä. Merkittävä vedenjakaja oli suhtautuminen Urho Kekkoneseen ja yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa. Vuoden 1956 presidentinvaaleissa puolue oli vielä yhtenäisenä K. A. Fagerholmin takana. Kilpailijat nostivat Fagerholmin kirkkoon kuulumattomuuden yhdeksi vaaliteemaksi ja kuten tunnettua Urho Kekkonen valittiin. Kekkonen kauden ensimmäisinä vuosina sosialidemokraattien keskinäiset välit kärjistyivät niin, että vuonna 1959 alkoi yli kaksikymmentä vuotta kestänyt puoluehajaannuksen aika, kun ”skogilaiset” lähtivät omille teilleen ja perustivat oman puolueen, jonka nimeksi tuli Työväen ja Pienviljeli-

jän Sosialidemokraattinen Liitto (TPSL). Suhteessa kirkkoon TPSL omaksui emäpuoluetta kriittisemmän linjan.²⁶

Periaateohjelman hyväksymisen jälkeen kirkko ja valtio -kysymys nousi puoluekokouksissa seuraavan kerran pintaan vasta vuonna 1960, kun kuopiolainen Pekka Kokko esitti toivomuksen, että kokous velvoittaisi puoluetoimikunnan selvittämään kirkon asemaa ja tekemään sen muuttamisesta seuraavalle kokoukselle toimenpide-ehdotuksen. Kokon mukaan 1950-luvun alun toiveet, että ”kirkon pappien piirissä alkaisi levitä enemmän tuommoista humanista katsomustapaa työläisiin ja työläisjoukkoihin” olivat osoittautuneet utopiaksi. Ensimmäiset avaruuteen laukaistut satelliitit olivat saaneet Kokon vakuuttuneeksi, ettei ”rakettikauden ihmistä hallita enää taikakeinoin”, ja siksi kirkon todellinen luonne oli parempi kertoa ihmisille tai sen ”tekee joku muu”. Tällä Kokko ilmeisesti tarkoitti sitä, että kirkkoa äänekämmmin vanhoillisuudesta kritisoinet TPSL ja SKDL korjaisivat sadon, jos SDP ei tiukentaisi suhtautumistaan kirkkoon. Kokousväeltä ei kuitenkaan löytynyt kannatusta Kokon ehdotukselle, eikä kirkon ja valtion suhteista aloitettu sillä erää selvitystä.²⁷

Kentän varoitteluista huolimatta SDP:n johdossa kirkon yhteiskunnallinen painoarvo tiedostettiin

-
- 19 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1946: Selostus kristillisen sosialidemokraattisen liiton toiminnasta, 175–178; TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1946: Ulkopoliittinen julkilausuma, 205.
  - 20 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1949: Esitys N:o 2, 53–54; Kyrönlahti 2004, 57–58, 78.
  - 21 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1949: Uskonnokysymys puolueen ohjelmassa, 263–267; TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1949: Esitys N:o 2, 53–54.
  - 22 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1949: Uskonnokysymys puolueen ohjelmassa, 263–268.
  - 23 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1949: Periaateohjelma, 272–307.
  - 24 Jalovaara 2007, 39.
  - 25 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1952: Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen periaateohjelma, 18, 103, 123, 275–276, liite 1. Reino Oittisesta ks. Jalovaara 2011, 44, 68.
  - 26 Lehtinen 2002, 238–240; Jalovaara 2007, 41–44, 261–264, 269–270.
  - 27 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1960: evästykseskustelu ohjelma- ja julkilausumavaliokunnan käsiteltäviksi ehdotetuista esityksistä, 94–95; Jalovaara 2007, 187, 236, 253, 261.

vielä ensimmäisten avaruusrakettien laukaisun jälkeenkin. Tästä kertoo se, että kirkosta jo 1920-luvulla eronnut SDP:n puheenjohtaja Väinö Tanner johti sitä maan kärkipoliitikkojen lähetystä, joka kävi tammikuussa 1961 Helsingin tuomiokapitulissa pyytämässä piispa Martti Simojokea Urho Kekkosen vastaehdokkaaksi vuoden 1962 presidentinvaaleihin. Tannerin osoittama luottamus teki piispaan vaikutuksen, vaikka hän asiaa harkittuaan kieltäytyikin ehdokkuudesta ja Kekkos-vastaisen koalition ehdokkaaksi tuli eläkkeelle jäämässä oleva oikeuskansleri Olavi Honka.²⁸

Honka-liiton kaatumisen syksyn 1961 noottikriisiin ja puoluehajaannuksesta kärsivän SDP:n murskatappio kevään 1962 vaaleissa pakottivat sosialidemokraatit arvioimaan suhtautumistaan presidentti Urho Kekkoseen uudelleen. Vuoden 1963 puoluekokouksessa tapahtunut puheenjohtajavaihdos Väinö Tannerista Rafael Paasion oli merkittävä taitekohta, joka avasi tien yhteistyöhön Kekkosensa kanssa ja mahdollisti SDP:n johtaman kansanrintamahallituksen muodostamisen vuoden 1966 eduskuntavaalivoiton jälkeen.²⁹ Vuoden 1963 puoluekokous hyväksyi myös SDP:n kulttuuripoliittisen ohjelman. Ohjelmassa ei otettu varsinaisesti kantaa kirkon ja valtion suhteisiin, vaan painotettiin kirkon demokratisoitumisen merkitystä ja sosialidemokraattisten luottamushenkilöiden mahdollisuuksia tukea kirkon uudistusmielisiä voimia. Tässä hengessä ohjelmassa toivottiin pappisviran avaamista naisille.³⁰

Yhteiskunnallinen ilmapiiri kääntyi 1960-luvun puolivälissä kirkolle kriittisempään suuntaan. Eriyisesti nuoremman polven vasemmistopoliitikot tarttuivat puheenvuoroissaan hanakasti kirkon väitettiin etuoikeuksiin ja vaativat niiden poistamista. Vastauksena kirkon yhteiskunnalliseen asemaan kohdistuneisiin muutosvaatimuksiin kirkko asetti vuonna 1966 toimikunnan pohtimaan suhdettaan valtioon. Vaikka avoin kirkkokriittisyys oli yleistä myös SDP:n nuorisopoliitikkojen parissa, muutosvaatimukset kirkon asemaan eivät nousseet vielä vuoden 1966 puoluekokouksessa voimakkaasti esille. Viitteitä tähän suuntaan oli vain Eiran Sosialidemokraattien aloitteessa, jossa vaadittiin tuolloin yhä voimassa olleen yrityksiin kohdistuneen kirkollis-

veron poistamista sellaisilta yhtiöiltä, joiden osakkaat ja omistajat eivät kuuluneet kirkkoon. Aloite hyväksyttiin kokouksessa ilman keskustelua.³¹

PUOLUEKOKOUS KÄÄNTYY KIRKON JA VALTION ERON KANNALLE

Tultaessa 1960-luvun loppuun kirkon yhteiskunnalliseen asemaan kohdistunut kritiikki yltyi ja vedenjakajaksi koetun kevään 1970 eduskuntavaalien lähestyessä äänenpainot kulttuuritaistelussa kovenivat. Uudistusmielisten ja perinteisten arvojen puolustajien välinen yhteiskunnallinen keskustelu kävi kiivaana, kun SDP kokoontui kesäkuussa 1969 Turkuun pitämään puoluekokousta. Sekä Tapiolan Sosialidemokraattinen Kerho että Helsingin Sosialistinen Seura olivat jättäneet kokoukselle kirkon ja valtion erottamista koskeneet aloitteet. Aloitevastaukset laatinut puoluetoimikunta kannatti ainoastaan kirkollisen väestörekisterin poistamista ja pakollista siviilivihkimistä. Lääketieteen lisensiaatti Ilkka Taipale käytti kokouksessa puheenvuoron, jossa hän piti ehdotusta riittämättömänä ja vaati, että SDP laatisi ohjelman kirkon ja valtion erottamiseksi. Ehdotusta kannatettiin ja lyhyen keskustelun jälkeen se vietiin äänestykseen, jossa kokousedustajien enemmistö asetti Taipaleen taakse. Vaikka kyse oli merkittävästä linjanmuutoksesta, SDP:n äänenkannattaja *Suomen Sosialidemokraatti* ei nostanut kokouksen jälkeen kirkkokysymystä erityisasemaan verrattuna satoihin muihin käsiteltyihin aloitteisiin. Kirkollisessa lehdistössä asia herätti enemmän huomiota ja SDP:n edustajat joutuivat eduskuntavaalien lähestyessä selittelemään sen merkitystä.³²

OHJELMA KIRKON JA VALTION SUHTEIDEN MUUTTAMISEKSI

Vuoden 1970 eduskuntavaalit kuuluvat Suomen sodanjälkeisen historian suuriin käännekohtiin. Oikeiston vaalivoitto oli suurin sitten 1930-luvun ja vei vasemmistolta avoimen valtakirjan merkittävien kulttuuripoliittisten muutosten läpi viemiseen, vaikka vaalivoittajat kokoomus ja SMP eivät päässeet presidentti Kekkosensa ja Neuvostoliiton vastustuksen vuoksi hallitukseen.³³ Rafael Paasion sosialidemokraattinen vähemmistöhallitus asetti

huhtikuussa 1972 parlamentaarisen Kirkko ja valtio -komitean, jonka tehtävä oli arvioida, mitä muutostarpeita yhteiskunnan kehitys aiheutti luterilaisen ja ortodoksisen kirkon asemalle. Komitean puheenjohtajaksi tuli kulttuuripoliitikko Aarne Laurila, jolla itsellään oli sosialidemokraattinen tausta, ja jäseniksi tunnettuja teologeja sekä muun muassa kansanedustajat Matti Ahde (SDP) ja Kalevi Kivistö (SKDL).³⁴

SDP perusti vuoden 1969 puoluekokouksen jälkeen työryhmän pohtimaan, miten kirkon ja valtion ero voitaisiin konkreettisesti toteuttaa. Ohjelman valmistelussa oli mukana kristillisten sosialidemokraattien aktiiveja, jotka tosin pitivät lopputulosta monelta osin liian radikaalina.³⁵ Tampereen vuoden 1972 puoluekokouksen hyväksymän ohjelman tavoitteena oli tilanne, jossa valtio ”mahdollisimman vähän puuttuu kansalaisten uskonnolliseen toimintaan”. Ongelmat, jotka maan enemmistöuskonnon ja valtiovallan suhteiden katkaisemiseen käytännössä liittyivät, kävivät ohjelmasta ilmi. Jos tavoite oli kirkon ja valtion ero, se ei ohjelman perusteella toteutunut. Kirkkolaki kyllä irrotettiin yleisestä lainsäädännöstä, mutta kirkon järjestyssäännönmuutokset alistettiin valtioneuvoston vahvistettaviksi. Yrityksiltä ja yhteisöiltä poistettiin kirkollisvero, mutta kirkon jäsenmaksujen kerääminen jätettiin veroviranomaisten tehtäväksi. Yksinkertaisemmin toteutettavissa oli tuomiokapitulien siirto kirkon alaisuuteen ja piispojen nimitysoikeuden poistaminen presidentiltä. Kuten aiemminkin SDP:n puoluekokouksen tarttuminen kirkkoon liittyviin kysymyksiin herätti enemmän huomiota kokouksallin ulkopuolella kuin kokousedustajien parissa: julkisuudessa kohua herättänyt ohjelma hyväksyttiin lähes nuijan kopautuksella.³⁶

KIRKKO JA SDP LÄHENTYVÄT – EROTTAMISVAATIMUKSET JATKUVAT

1970-luvun loppuun tultaessa konsensusajattelu suomalaisessa yhteiskunnassa lisääntyi. Tämä näkyi myös kirkon yhteiskunnalliseen asemaan kohdistuneiden muutosvaatimusten vaimenemisena. Kun viisi vuotta työskennellyt valtioneuvoston asettama Kirkko ja valtio -komitea sai työnsä lopulta valmiiksi vuonna 1977, se ehdotti suhteisiin vain vähäisiä

tarkistuksia päälinjan pysyessä ennallaan.³⁷ Yhteiskuntailmapiirin muutos näkyi myös SDP:n johdon aiempaa myönteisemmässä suhtautumisessa kirkkoon. Alkuvuodesta 1977 SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa kävi pitämässä Helsingissä järjestetyssä Pohjoismaiden Kristillisten Sosialidemokraattien Liiton kokouksessa puheen, joka käsitteli sosialidemokratian ja kristinuskon suhteita myönteisessä valossa. Sorsan mukaan sosialidemokratian ja kristinuskon perusarvojen välillä ei ollut ristiriitaa ja siksi oli tärkeä ”virvoittaa kristikunnan piirissä se edistysellinen perinne, joka aina on taistellut sortoa vastaan ja ihmisten tasa-arvon puolesta”. Linjanmuutos ei näkynyt vain yhdessä puheessa, vaan Sorsan ohella myös useat muut keskeiset sosialidemokraattiset vaikuttajat käyttivät 1970-luvun lopulla aiempaa kirkkomyönteisempiä puheenvuoroja.³⁸

Kirkko ja valtio -teema ei noussut lainkaan esille vuoden 1975 puoluekokouksessa. Vuonna 1978 Espoossa pidetylle kokoukselle Kokkolan työväenyhdistys oli sen sijaan jättänyt aloitteen, jossa ilman sen pidempiä perusteluja vaadittiin kirkon irrottamista valtiosta. Miltei yhtä lyhytsanainen oli myös kokouksen kannattama puoluetoimikunnan vastaus, jossa kehoitettiin tutustumaan asiassa vuonna 1972 laadittuun ohjelmaan.³⁹ Kesällä 1981 oli Tampereen opiskelijademarien vuoro esittää kirkon ja valtion erottamisvaatimus Porissa ko-

28 Jalovaara 2007, 168–177.

29 Lehtinen 2002, 312–314, 413–414, 447–448.

30 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1963: kulttuuripoliittinen ohjelma, 64–65.

31 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1966: esitys 18, 21; Seppo 2003, 49–50; Jalovaara 2011, 56–69.

32 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1969: esitykset 20 & 21, 25; TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1969: laki- ja hallintoasiainvaliokunnan käsittelemät esitykset, 218–219; Jalovaara 2011, 110, 117–118.

33 Rentola 2005, 101–105.

34 Mäkinen 2008, 11–12.

35 Honka-Hallila 2003, 72; Jalovaara 2011, 118.

36 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1973: valtion ja kirkon suhteet, 150–152, 201–204.

37 Seppo 2003, 50–51.

38 Mäkinen 2008, 17; Jalovaara 2011, 232–233.

39 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1978: aloite 79, 149–150, 373.

koontuneelle puoluekokoukselle. Aloitteen perusteluissa todettiin, että vaikka kirkko ei ollut yksinomaan taantumuksellinen, se tuki perimmäältään niitä ”yhteiskunnan valta- ja väkivaltakoneistoja, joiden ylläpitäminen ei kuulu sosialidemokratian periaatteisiin”. Tarkempaa selvitystä siitä, mitä näillä koneistoilla Suomen tapauksessa tarkoitettiin, ei aloitteessa ollut. Vastaus sen sijaan oli sama kuin kolme vuotta aiemmin eli kehoitus tutustua vuoden 1972 ohjelmaan.⁴⁰

Käytännössä SDP:n kirkkopolitiikkaan vaikutti 1980-luvun alussa merkittävästi se, ettei puolueen kannattajakunnasta tullut erityistä painetta ajaa kirkon aseman muuttamista. Aiheesta ei ole varsinaista tutkimusta, mutta suuntaa antava on Kirkon tutkimuslaitoksen ja Suomen Gallupin vuonna 1982 tekemä tutkimus eri puolueiden äänestäjien suhteesta kirkkoon ja uskontoon. Sen perusteella SDP:n kannattajista yli 90 prosenttia oli luterilaisen kirkon jäseniä. Luku oli sama kuin kirkon jäsenmäärä koko maan väestöstä.⁴¹

Kesäkuussa 1984 kirkon ja valtion suhteet nousivat vakiokaavasta poikkeavalla tavalla esiin Lahdessa järjestetyssä SDP:n puoluekokouksessa. Kokous nimittäin päätti antaa julkilausuman, jossa paheksuttiin kirkolliskokouksen niukalla määränemmistöllä puoluekokouksen alla ottaa kielteistä kantaa naispappeuteen. Taustalla oli asiasta kokousväen parissa noussut vilkas keskustelu. Julkilausuman lähetekeskustelussa nousi esiin periaatteellinen kysymys, oliko puolueen tehtävä ylipäättänsä ottaa kantaan kirkon sisäisiin asioihin. Tässä yhteydessä kansanedustaja Erkki Tuomiojan ehdotuksesta julkilausumaan liitettiin toteamus, että kirkon ja työväenliikkeen suhteiden myönteistä kehitystä voitiin vahvistaa ”toteuttamalla sosialidemokraattien voimassa olevien ohjelmien mukainen kirkon ja valtion suhteiden uudelleenjärjestely”.⁴²

Vuonna 1986 kirkolliskokous lopulta teki naispappeuden osalta myönteisen päätöksen. Seuraavana vuonna SDP:n puoluekokous hyväksyi uuden periaateohjelman, johon Helsingin piirin edustaja Tuula Haatainen ehdotti lisättäväksi maininnan kirkon ja valtion erottamisesta. Periaateohjelmaan tuli kuitenkin ainoastaan toteamus, jonka mukaan ”valtion tulee olla uskontoihin ja maailmankatso-

muksiin nähden sitoutumaton”.⁴³ Kirkon ja valtion erottamista vaadittiin vuoden 1987 puoluekokouksessa tauon jälkeen myös aloitteen muodossa. Martinlaakson sosialidemokraattien aloite ei innostanut kokousta keskustelemaan ja päätökseksi tuli suoraan puolueitoimikunnan muotoilu, jonka mukaan SDP:n perinteinen kanta oli, että ”kirkon ja valtion tehtävien eriyttäminen olisi sekä kirkon itsensä että valtion kannalta tarkoituksenmukainen ratkaisu”.⁴⁴

TALOUSLAMA LÄHENTÄÄ SDP:TÄ JA KIRKKOA

Kylmän sodan päättyminen ja Suomen naapurissa sijainneen suurvallan luhistuminen heijastui 1980- ja 1990-lukujen taitteessa monella tavoin myös Suomeen. Samaan aikaan Suomen talous joutui suuriin vaikeuksiin ja suurtyöttömyys antoi 1990-luvulle erityisleimansa. Kirkko ja valtio -kysymyksen osalta uuden vuosikymmenen alku noudatti SDP:ssä tutuksi tullutta kaavaa. Lappeenrannassa vuonna 1990 kokoontuneelle SDP:n puoluekokoukselle oli jätetty eripuolilta maata kolme aloitetta, joissa kiinnitettiin huomiota siihen, etteivät SDP:n poliitikot olleet käytännössä kiinnostuneet kirkon ja valtion suhteiden muuttamisesta ja joissa toivottiin linjan terävöittämistä. Kokous käsitteli aloitteet kokonaisuutena ja – lyhyen keskustelun ja äänestyksen jälkeen – päätökseksi tuli puolueitoimikunnan muotoilema väljä kanta: ”SDP puolustaa uskonnonvapautta. Yhteiskunnallisessa keskustelussa mm. kirkkolakia ja uskonnonvapauslakia uudistettaessa on selvitettävä, miten valtion sitoutumattomuus uskontoihin ja maailmankatsomuksiin voidaan toteuttaa.”⁴⁵

Seuraavaa puoluekokousta ei odotettu kolmea vuotta, vaan se pidettiin poikkeuksellisesti jo syksyllä 1991, kun sosialidemokraatit kokoontuivat keväällä kärsimänsä eduskuntavaalitappion jälkeen ylimääräiseen kokoukseen valitsemaan uutta johtoa. Puheenjohtajakandidaattien vaalipaneelissa kirkko ja valtio -kysymys nostettiin yleisöstä esiin. Puheenjohtajaehdokkaista kirkon ja valtio eron kannalla olivat selkeimmin Erkki Tuomioja, Matti Louekoski ja Tarja Halonen. Varovaisempia olivat Liisa Jaakonsaari ja Jouko Skinnari. Puheenjohtajaksi myöhemmin valitun Ulf Sundqvistin kanta

oli, että erottaminen oli mahdollista, mutta hän ei puheenjohtajana lähtisi yksin määrittelemään, mikä SDP:n kanta oli kysymyksessä, vaan asia vaati puolueen piirissä laajempaa keskustelua.⁴⁶

Ulf Sundqvistin kausi SDP:n johdossa jäi lyhyeksi, ja vuoden 1993 puoluekokouksessa huomio oli uuden puheenjohtajan (Paavo Lipponen) ja presidenttiehdokkaan (Martti Ahtisaari) valinnassa. Talouslama ja työttömyys olivat tuolloin huipussaan, eivätkä kirkkoon liittyvät kysymykset nousseet kokouksessa esiin.⁴⁷ Osaltaan asiaan saattoi vaikuttaa se, että kirkko oli 1990-luvun aikana omalta osaltaan valmis purkamaan käytännön hallinnollisia siteitään valtioon. Vuonna 1994 voimaan astui uusi kirkkolaki, joka jälleen vahvisti kirkon autonomiaa. Merkittävä periaatteellinen askel otettiin vuonna 1995, kun kirkko otti tuomiokapitulit suoraan alaisuuteensa ja ne lakkasivat olemasta valtion virastoja. Muutoksista huolimatta kirkon julki-soikeudellinen asema ja samalla myös Schaumanin kirkkolaista periytyvä valtionkirkollinen muoto säilyivät. Sen mukaan eduskunta päätti ja päättää yhä kirkkolaista, vaikka myös kirkkoon kuulumattomille kansanedustajille tuli nyt oikeus osallistua kirkkoa koskevien asioiden käsittelyyn eduskunnassa.⁴⁸

Kirkko ja valtio etääntyivät, mutta kaikkien mielestä eivät riittävästi. Helsingin vuonna 1996 kokoontunut SDP:n puoluekokous sai käsiteltäväksi aloitteen, jossa vaadittiin, että SDP aloittaisi prosessin kirkon ja valtion suhteiden tarkastamiseksi. Kokoukseskustelun aikana puheenjohtaja Paavo Lipponen arvioi, että SDP:n perinteinen kanta kirkon ja valtion suhteisiin oli kaikkien tiedossa, mutta käytännön tasolla puolueen ja kirkon suhteen tuli hänen mielestään asettua taloudellisesti vaikean ajan todellisuuteen. Hän piti tärkeänä yhteistyötä kirkon kanssa työttömyyden vähentämiseksi, eikä nähnyt SDP:n tavoitteiden kannalta tarpeellisenä käynnistää erityistä prosessia kirkon ja valtion erottamiseksi. Asiasta äänestettiin, ja selkeä enemmistö oli puheenjohtajan linjalla. Kokoukskannaksi tuli ympäröivä muotoilu, jonka mukaan uskonnonvapauden toteutumisesta oli tarpeen keskustella sekä toteamus, että ”uskonnon opetuksen asemaa ja järjestämistä on selvitettävä osana valtion ja kirkon suhteiden sekä uskonnollisen elämän kehittymistä”.⁴⁹

Kolme vuotta myöhemmin Turussa kokoontunut puoluekokous päivitti toistaiseksi viimeisen kerran SDP:n periaateohjelmaa. Tässä vuoden 1999 periaateohjelmassa ei ole kirkkoa koskevia mainintoja.⁵⁰ Turun kokoukselle oli kuitenkin jätetty useita kirkon ja valtion erottamista vaativia aloitteita. Ne eivät juuri herättäneet keskustelua, ja kokoukskannaksi tuli ajankohtaiseen lakien uudistustyöhön viitannut lausuma, jonka mukaan ”uudessa kansainvälisessä ja monikulttuurisessa Suomessa kirkkolakia ja uskonnonvapauslakia muutetaan siten, että valtion sitoutumattomuus uskontoihin tai maailmankatsomuksiin toteutuu”.⁵¹

Vuosituhanen alussa kirkon ja valtion suhteissa tapahtui jälleen asteittaista erkanemista, kun kirkolliskokouksen keväällä 1999 tekemä päätös piispojen nimitysoikeuden siirtämisestä pois tasavallan presidentiltä kirkon itsensä hoidettavaksi astui voimaan. Näin pitkä, aina Ruotsin vallasta asti voimassa ollut perinne, jonka mukaan hallitsija nimitti piispat, päättyi Tarja Halosen presidenttikauden alkuun. Samalla astui voimaan vuoden 2000 perustuslaki, jossa kirkon ja valtion suhteiden osalta todettiin aiempaan tapaan, että evankelis-luterilaisen kirkon järjestysmuodosta ja hallinnosta säädetään kirkkolaissa.⁵² Tämä merkitsi, että kirkon ja valtion yhteys näin käytännössä jatkui, ja näin myös erot-

40 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1981: aloite 168, 70, 259, 373.

41 Mäkinen 2008, 51.

42 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1984: julki-lausuma liite 14, 478–480, 597.

43 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1987: periaateohjelma, 179–180, 509.

44 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1987: aloite 50, 99–100, 148.

45 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1990: aloitteet 168 & 169 & 170, 279–281, 462–464.

46 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1991: puheenjohtajavaalipaneeli, 46–48.

47 Jalovaara 2012, 66–67.

48 Kääriäinen 2011, 160.

49 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1996: aloitteet, 514–516.

50 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1999: periaateohjelma, 37, 103–106, 109–126, 437–457, 460–462.

51 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 1999: aloitteet, 284–285.

52 Kääriäinen 2011, 160.

tamisvaatimuksen saattoi yhä esittää kesällä 2002 kokoontuneessa SDP:n puoluekokouksessa. Tampereella tehty päätös kuului tällä kertaa: ”puoluekokous yhtyy aloitteeseen”. Rutiininomainen päätös tehtiin ilman keskustelua ja äänestystä.⁵³

Vuonna 2003 pitkällisen valmistelun jälkeen voimaan astui uusi uskonnonvapauslaki, joka teki kirkosta eroamisen aiempaa helpommaksi ja on sittemmin pääosin Tampereen vapaa-ajattelijoiden ylläpitämän internetpohjaisen eroamissivuston kautta merkittävästi laskenut luterilaisen kirkon jäsenmäärää.⁵⁴ Tiedossa ei ole, oliko uudella uskonnonvapauslailla jotain tekemistä sen kanssa, ettei kahdelle seuraavalle, vuonna 2005 Jyväskylässä ja vuonna 2008 Hämeenlinnassa, järjestetyille SDP:n puoluekokouksille, jätetty yhtään kirkon asemaa koskenutta aloitetta.⁵⁵ Hämeenlinnan jälkeen puoluekokousväli muuttui kaksivuotiseksi, ja kirkko-aihe palasi agendalle vuonna 2010, kun Joensuun kokoukselle jätettyjen kolmen ja puolensadan aloitteen joukossa oli Turun ruotsinkielisten sosialidemokraattien ja demarinuorten aloitteet, joissa vaadittiin kirkon ja valtion eroa. Molemmissa vedottiin siihen, että vuoden 1903 Forssan ohjelman kirkon ja valtion ero vaatimus oli yhä toteuttamatta. Aloitteiden laatijat näkivät nykyisen järjestelmän epätasa-arvoisena ja muita uskontokuntia syrjivänä. Puoluehallitus ei kuitenkaan nähnyt lausunnossaan tarvetta välittömille muutoksille ja muun muassa perusteli kirkon yhteisövero-osuutta vuoden 2004 hautaustoimilain tuomalla vastuulla. Kokousväki ei Joensuussa innostunut keskustelemaan aiheesta, ja niin kannaksi tuli puoluehallituksen näkemys, etteivät aloitteet anna aihetta toimenpiteisiin.⁵⁶

KIRKKO, VALTIO JA SDP

Lopuksi ympyrä sulkeutuu: palaan artikkelin alussa esille tuomaani kesän 2012 Helsingin puoluekokouksessa nousseeseen kirkon ja valtion suhteita koskevaan vilkkaaseen keskusteluun ja sen pohjalta tehtyyn päätökseen laatia kirkon ja valtion suhteista selvitys SDP:n puoluevaltuustolle. Olipa selvityksen lopputulos mikä tahansa, on todennäköistä, että se sisältää pitkälti samoja näkökulmia, joita aiheen käsitellyssä on SDP:n puoluekokouksissa nostettu esille jo menneinä vuosikymmeninä. Suhtautu-

minen kirkon ja valtion väliseen suhteeseen on jakanut puoluekokouksissa mielipiteitä ja sitä on pidetty niin sanottuna omantunnon asiana, jossa on samalla tahtomattakin arvioitu niin puolueen kuin kokousedustajien suhtautumista kirkkoon ja uskontoon muutenkin kuin suhteessa valtioon. Konkreettisin SDP:n suunnalta tehty muutosehdotus on toistaiseksi ollut 1970-luvun alussa laadittu kirkon ja valtion suhteita käsitellyt ohjelma, joka tosin myös monin paikoin havainnollisti valtauskonnon yhteiskunnallisen aseman täysmuutoksen käytännön toteutukseen liittyviä ongelmia.

Edellä esittämäni pohjalta ilmenee, että 1900-luvun alkuun ulottuva työväenliikkeen traditio, jossa uskonto nähdään yksityisasiana, on osaltaan pitänyt kirkko ja valtio -kysymystä esillä SDP:n piirissä. Osassa viime vuosikymmentenkin aloitteissa on vedottu suoraan yli sadan vuoden takaiseen Forssan kokouksen kirkon ja valtion erottamisvaatimukseen ja jätetty vähemmälle huomiolle asian myöhemmät puoluekokouskäsittelet sekä kirkon ja valtion suhteissa sittemmin tapahtuneet muutokset. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeen SDP:n puoluejohdon asenne kirkkokysymykseen on ollut ennen kaikkea praktinen, eivätkä sen edustajat ole nähneet tarpeelliseksi lähteä aktiivisesti ajamaan kirkon ja valtion täydellistä erottamista toisistaan. Kirkon tähän suuntaan ottamalla vähittäisillä askelilla on saattanut olla tähän oma merkityksensä. Asiakirjat osoittavat, että erityisesti toisen maailmansodan jälkeen sen enempää SDP:n puoluejohdon kuin puoluekokousedustajien parissa ei ole ollut selkeää yhtenäistä mielipidettä kirkon ja valtion suhteiden muutostarpeesta. Tätä ilmentää osaltaan se, että kokousten päätökset kirkko ja valtio -kysymyksessä ovat muuttuneet aikakaussittain, eivätkä ne ole keskeisesti ohjanneet asiassa puolueen käytännön politiikkaa.

53 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 2002: aloitteet, 220–221, 473.

54 Seppo 2003, 173–174.

55 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 2005: aloitteet, 456–605; TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 2008: aloitteet, 272–528.

56 TYAR 329.5 SDP Puoluekokouspöytäkirja 2010: aloitteet 234 & 235, 19–22.

LÄHTEET

TYÖVÄEN ARKISTO; HELSINKI

329.5 Suomen Sosialidemokraattinen Puolue (SDP),
Puoluekokouspöytäkirjat

KIRJALLISUUS

HEININEN, SIMO & HEIKKILÄ, MARKKU

1996 *Suomen kirkkohistoria*. Helsinki: Edita.

HONKA-HALLILA, HELENA

2003 *Veljeysliike: Kristillisten sosialidemokraattinen liitto 1946–*. Suomen sosialidemokraattinen puolue: Helsinki.

JALOVAARA, VILLE

2007 *Kirkko, Kekkonen ja kommunismi poliittisina kriisisivuosina 1958–1962*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 200. Diss. Helsinki.

2007 *Kirkko, Kekkonen ja politiikka 1962–1982*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 219. Helsinki.

2012 ”Presidentin esivaalit Suomessa”. *Presidentinvaali ja poliittinen mobilisaatio*. Toim. Mikko Majander. Kalevi Sorsa -säätöjen julkaisuja 5/2012. Helsinki, 53–73.

LEHTINEN, LASSE

2002 *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä: Urho Kekkonen ja SDP:n suhteet 1944–1981*. Diss. Helsinki: WSOY.

HEINONEN, REIJO

1977 ”Kirkko ja oikeistoradikalismi Suomessa 1930-luvulla”. *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Helsinki: Kirjapaja, 86–91.

KYRÖNLAHTI, JARMO

2007 *Papit tunnustivat poliittista väriä: Pappisehdokkaat Suomen eduskuntavaaleissa 1919–1966*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

KÄÄRIÄINEN, KIMMO

2011 ”Religion and State in Finland”. *Nordic Journal of Religion and Society* 24, 155–171.

MAJANDER, MIKKO

2004 *Pohjoismaa vai kansademokratia? Sosiaalidemokratit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. Diss. Helsinki: Yliopistopaino.

MÄKINEN, JOONAS

2008 *Sivustaseuraajasta kansankirkon toimijaksi: SDP:n kirkkopoliittikka vuosina 1977–1987*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

PENKARI, JONI

2009 *Ei täällä enää pappia uskota: Parlamentaarinen sosialidemokratia ja evankelisluterilainen kirkko 1918–1927*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

PIKKUSAARI, JUSSI

1998 *Vaikea vapaus: Sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuritaistelussa*. Bibliotheca historica 32. Diss. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

RENTOLA, KIMMO

2005 *Vallankumouksen aave: Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen*. Helsinki: Otava.

SEPPO, JUHA

1977 ”Kansankirkkona uskonnonvapauden toteuduttua”. *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Helsinki: Kirjapaja, 71–90.

2003 *Uskonnonvapaus 1900-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita.

SOIKKANEN, HANNU

1961 *Sosialismin tulo Suomeen: Ensimmäisiin yksikamari-*
sen eduskunnan vaaleihin asti. Porvoo: WSOY.

1990 ”Sosialidemokraattisen työväenliikkeen ja kirkon suhteiden kehitys 1950-luvulle”. *Kirkko ja politiikka*. Toim. Hannu Mustakallio. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 153. Helsinki, 464–482.

VUORELA, TAPANI

1980 *Opetusministeriön historia 2: Taantumuksesta uudistuksiin 1825–1868*. Helsinki: Opetusministeriö.

INTERNET-LÄHTEET

Yleisradion (www.yle.fi) ja Kotimaa24-verkkosivustot